

Riksdagspartier och rikspartier på 1890-talet*

Idag är partier en självklarhet. Partierna är grunden till det politiska livet. Partierna är det centrala i den politiska debatten och i de politiska avgörandena. Den utveckling som resulterat i detta förhållande har huvudsakligen ägt rum under 1900-talet. I början av seklet organiserade de två huvudmotståndarna inom riksdagen – högern och den liberala vänstern – valsammanslutningar. 1902 bildades Frisinnade landsföreningen för vänstern och 1904 Allmänna valmansförbundet för högern.¹ Det var ur vår synvinkel tämligen primitiva föreningar som långtifrån hade våra dagars rikspartiets resurser. Typisk för denna tid var skillnaden mellan *rikspartier* och *riksdagspartier*. Riksdagspartierna var det primära och rikspartierna tillkom närmast rätt och slätt som valorganisationer.

Så sent som 1933 då Edvard Therman gav ut den än idag utförligaste översikten över svenskt partiväsen »Sveriges politiska partier» hade han att för högerens del notera två rikspartier, ett i första och ett i andra, och två valorganisationer – Allmänna valmansförbundet och Sveriges nationella ungdomsför-

* Föreläsning hållen i maj 1964 för vinnande av docentur vid Uppsala universitet.

¹ Om bildandet se H.-K. RÖNBLOM, Frisinnade landsföreningen. Skildringar av den liberala organisationens historia i vårt land. Sthlm 1929, och ARNE WÅHLSTRAND, Allmänna valmansförbundets tillkomst. Uppsala 1946. Här göres undantag för socialdemokraterna som gick motsatta vägen: först riksparti och sedan riksdagsgrupp. Dessa lämnas åt sidan eftersom de har en så annorlunda utveckling än de som skall behandlas här.

bund.² Det är således först de senaste decennierna som parti-
väsendet konsoliderats och definitivt fått den form som för oss
är den självklara.

Men behovet att vädja till en allmän opinion – att påverka
väljargrupper, att förmå utomparlamentariska grupper att in-
gripa i de parlamentariska avgörandena är gammalt och betyd-
ligt äldre än 1900-talets valorganisationer låter förmoda. I fram-
ställningarna om deras bildande finns också helt kortfattat an-
tytt om föregångare till rikspartierna. För vänsterns del brukar
pekas på rösträttsrörelsen och för högerns på Fosterländska
förbundet.³ Harald Wigforss har i en uppsats om det senare
funnit det fullt klart att detta var ett utbildat förstadium till
riksparti åt högern i riksdagen.⁴ Bakgrunden till de fullt ut-
bildade rikspartierna är dock – sådan den kan följas från repre-
sentationsformen och fram till 1900 – tämligen komplicerad
och mångfacetterad. Att följa denna är inte bara av intresse på
grund av att det ger möjlighet till bakgrundsteckning. Det visar
också på en intressant och kanske något förbisedd sida av det
politiska livet under slutet av 1800-talet.

I

Då man 1886 från frihandlare och protektionister sände ut upp-
maningar att bilda lokalföreningar och länskommittéer för den
utomparlamentariska verksamheten i tullfrågan skedde något
nytt.¹ Visserligen hade det tidigare från riksdagspartiers och
fraktioners sida gjorts försök att nå kontakt med den allmänna

² EDVARD THERMÆNIUS, *Sveriges politiska partier*, Uppsala 1933, s. 24.

³ *Ibid.*, s. 19 f.

⁴ HARALD WIGFORSS, *Fosterländska förbundet*. Statsvetenskaplig tidskrift 1932.

¹ Ett exemplar av Tullskyddsföreningens inbjudan finns i Lundebergs saml. UUB (F 940 g) daterat 13/7 1886. Jfr STIG HADENIUS, *Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888–1899*. Uppsala 1964 (cit. Hadenius) s. 10 och PER SUNDBERG, *Ministärerna Bildt och Åkerhielm, En studie i den svenska parlamentarismens förgårdar*. Sthlm 1961, s. 11 f.

opinionen och väljarna – det hade skett vid representationsdebatten på 60-talet, från nyliberalernas sida vid slutet av 60-talet och i försvarsfrågan i början av 80-talet – men tullföreningarna innebar ett försök till systematisering, till organisation som var nytt. Det är också synnerligen anmärkningsvärt att det var ledarna för riksdagspartierna som ställde sig i spetsen för de utomparlamentariska organisationerna. Man gick ut till väljarna i en fråga som livligt kunde engagera var och en. Man sökte påverka dem med medel som ter sig moderna: broschyrer, upprop, tidningsartiklar och valtalare. Man gjorde till synes – om än i blygsam skala – ett rikspartis arbete.

Tull- och frihandelsorganisationerna på 80-talet är ett steg mot rikspartier men där finns hos dessa drag som gör att det blir en klar skillnad mellan dem och ett verkligt riksparti. Tullorganisationerna sökte inte få till stånd en egentlig medlemsvärvning och framför allt: man gick inte ut till väljarna med något fullständigt program. Det gällde endast för eller emot tullar. I kampanjen förekom inte unions- eller försvarsfrågorna. På frihandelssidan kunde liberaler och konservativa samsas. Man stred om en fråga och ej om ett program. Tullagitationen under 80-talet kan sägas mest innebära organisatoriska nyheter.

Harald Wigforss har gjort ett försök till definition av riksparti. Han säger att ett sådant kan sägas uppkomma, då en grupp medborgare, som hysa ungefär samma politiska åsikter organiserar sig i en till syftet hela riket omfattande sammanslutning utanför de representativa organen.² Definitionen är både för trång och för vid för detta sammanhang. För trång så till vida som han kräver att organisationen skall ligga utanför de representativa organen (en valkommitté med förgreningar över hela landet tillsatt av ett riksdagsparti skall ej räknas) – för vid eftersom han inte fordrar något sammanhang mellan riksdagspartiet och rikspartiet (vilken förening som helst med politik på pro-

² HARALD WIGFORSS, Fosterländska förbundet, s. 219.

grammet kan pressas in). För att man skall kunna tala om riksparti eller verkliga ansatser till sådant i de fall det här är fråga om fordras ett program, en organiserad agitation, en riksomfattning av rörelsen och ett samarbete mellan riksdagspartiet och »rikspartiet».

Under början av 90-talet uppkom i Sverige en central rösträttsagitation, utredd av Torbjörn Vallinder i hans doktorsavhandling »I kamp för demokratien». Det bildades föreningar på lokal- och länsplanet under överinseende och på initiativ av en central styrelse. Dess första stora uppgift blev organiserandet av den första folkriksdagen vilken ägde rum våren 1893. Syftet var enkelt och klart. Man ville göra en stor demonstration för utvidgad rösträtt.³ Under sommaren 1893 då det var val till andra kammaren engagerade sig rösträttsrörelsen i valkampanjen. Från centralt håll distribuerades tidningsartiklar, broschyrer och valtalare. Till stöd för det lokala organisations- och propagandaarbetet utgavs s.k. ströskrifter, av vilka en innehöll »handledning vid 1893 års valrörelse och riksdagsmannaval» – sannolikt vår första centralt utarbetade »valhandbok». I s.k. syndaregister gick man till angrepp mot Nya lantmannapartiets kandidater. I en rad valkretsar ingreps från centralt håll genom sekreteraren David Bergström. Det intressanta är, att då rösträttsrörelsen på detta sätt engagerade sig i valrörelsen så förde den inte endast fram rösträttsfrågan. Man tog i lika hög grad upp andra aktuella politiska frågor: försvars-, utgifts- och unionsfrågor. Speciellt gick man hårt åt dem som varit med om de urtima besluten 1892.⁴

Det är uppenbart att rösträttsrörelsen – åtminstone på landsbygden – fungerade som Gamla lantmannapartiets riksorganisation. Man ställde sig i riksdagspartiets tjänst och gjorde ett rikspartis arbete. Det råder inte något tvivel om att här framträder något nytt i 1800-talets partiliv.

³ TORBJÖRN VALLINDER, *I kamp för demokratien. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886-1900*. Sthlm 1962.

⁴ VALLINDER, s. 229 ff.

På den andra sidan – den protektionistiskt konservativa – var förhållandet mera invecklat. Ett par brev till Oscar Alin hösten 1892 visar dock att problemet riksparti var aktuellt. Det ena är skrivet av advokatfiskalen Eduard Ljungberg och han klagar inledningsvis på den norska agitationen i utlandet och svenskarnas maktlöshet inför denna.

»Detta sammanhänger med en annan icke mindre viktig sak. I sammanhang med vår svenska dåsigheit i nationella frågor står bristen hos oss på *politiska föreningar*. I Norge har man ett *radikalt* ett *höger* och nu även ett *mellanparti*.

Vi svenskar förena oss om allt möjligt, blott icke om det viktigaste: att värna landets *politiska* intressen. Det är icke nog att vid riksdagen partier finnas; arbetas icke under mellantiden, bliva valen dåliga (såsom nyss i Stockholm). Vore det så omöjligt att bilda ett fosterländskt, konservativt parti? Det skulle då vara möjligt att vid val och gentemot de norska smådeskrivarna bevaka landets intressen och rättigheter.»⁵

Det andra brevet är skrivet av konsul Axel Georgii:

»Livligt övertygad att vårt gemensamma politiska parti icke kan äga kraft att bestå eller rättare att sprida med framgång våra åsikter och vinna anhängare utan att en fast och verksam organisation skapas. – – – Det är en klar sak att en sådan förening för att kunna verka med behövlig pondus borde skapas eller måste åtminstone stödjas av våra bästa och mest framstående krafter – och dessa finnas ju inom riksdagen.»⁶

De planer som omnämns av de båda brevskrivarna ger ett modernt intryck. Man ville rätta sig efter tidens krav. Man ville organisera en konservativ opinion i nära anslutning till riksdagspartierna. Den ene av brevskrivarna framträdde också på våren 1893 som initiativtagare till en fosterländsk förening: *Fosterländska förbundet*. Det framträdde med stora pretentioner och det har också – såsom nämnts ovan – i litteraturen framställts såsom en föregångare till Allmänna valmansförbundet.

⁵ Ljungberg t Alin 14/9 1892 (Alin 7:7:2 UUB).

⁶ Georgii t Alin 22/8 1892 (Alin 7:6:1 UUB).

Omedelbart efter det att Fosterländska förbundet konstituerats startade ett ivrigt föreningsbildande ute i landet och man fick också till stånd ett antal filialföreningar. Speciellt i Stockholm tycks framgången för förbundet ha varit påtaglig. Det program man framträdde under var allmänt konservativt – det överensstämde i hög grad med det som antagits av Nya lantmannapartiet som dess valprogram. Fosterländska förbundet deltog också på sina ställen i valen och stödde därvid naturligtvis Nya lantmannapartiets kandidater.⁷ Trots detta får verksamheten vid 1893 års val betecknas som relativt blygsam. Förbindelserna med riksdagspartiet var trots förbundets ansträngningar föga betydande – man hyste inte från dess sida något större förtroende för den nya sammanslutningen.

Svenska Nationalföreningen tillkom vid ungefär samma tid som Fosterländska förbundet. Den hade ett allmänt konservativt program men ville ej ta ställning till tullfrågan. Även nationalföreningen sökte få till stånd en landsomfattande organisation med en rad filialföreningar i städer och på landsbygden. I valen förklarade sig dock föreningen ej vilja ingripa.⁸

En tredje förening – *Sveriges rätt* – bildades i april i Uppsala för att över hela landet skapa en opinion i unionsfrågan. Den nådde gehör på åtskilliga orter där filialföreningar kom till stånd. På vissa platser – bland annat i Värmlands län – engagerade sig Sveriges rätt i valrörelsen.⁹

En sammanslutning av annan art återstår att behandla. Våren 1892 tillsatte riksdagens båda protektionistiska partier en *centralkommitté* med uppgift att övervaka valen till andra och första kammaren. Från denna kommitté utgick uppmaningar till personer ute i landet – oftast riksdagsmän – att söka få till stånd dels länskommittéer dels lokala kommittéer. Deras uppgift skulle vara att påverka valen inom sina respektive distrikt.

⁷ HADENIUS, s. 131 ff.

⁸ Ibid., s. 124 ff.

⁹ Ibid., s. 114 ff.

Det program dessa kommittéer skulle arbeta för var allmänt konservativt. Tullfrågan skulle visserligen vara probérstenen men man skulle också behandla försvars- och unionsfrågorna. Man skulle gå till val på det program som omfattades av riksdagens båda protektionistiska partier.¹⁰

Vid 1893 års val ingrep sekreteraren i protektionisternas centralkommitté, J. F. Nyström, i en rad valkretsar. Han distribuerade artiklar, sände ut broschyrer, tog kontakt med enskilda riksdagsmän och kommittéledamöter och sände ut agitatorer. Han använde sig av liknande metoder som rösträttsrörelsen. David Bergström och J. F. Nyström spelade motsvarande roller – de var båda partisekreterare.¹¹ Där fanns utan tvivel något nytt även på den konservativa sidan. Tillsammans med Nationalföreningen, Fosterländska förbundet och Sveriges rätt i vilka konservativa kunde ingå som medlemmar och bilda lokalföreningar utgjorde centralkommittén något av ett riksparti åt de protektionistiska riksdagspartierna. Där fanns en tendens till sammanslutning och en vilja att dirigera valen som inte tidigare förekommit.

På båda sidor hade man således 1893 organisationer som gör att man kan tala om utvecklade förstadier till rikspartiet åt de ledande riktningarna, högern och de liberala: där fanns ett helt program, en organiserad agitation av betydande omfattning och ett nära samarbete mellan riksdags- och propagandaorganisationerna. Där fanns dock även – helt naturligt – uppenbara brister. Läget i städerna var för rösträttsrörelsens del på vissa håll oklart. Den möttes även från en del gamla lantmannapartister av misstänksamhet. Hos de konservativa är mångfalden av organisationer till uppenbar skada. Vad som frapperar är också den centrala dirigeringen. Vad man kan kalla »riksparti» hade endast små möjligheter att inverka på riksdagspartiet. Det var från centralt håll initiativen kom.

¹⁰ Ibid., s. 139 ff.

¹¹ Ibid., s. 142 ff.

Valen 1893 gav ett modernt intryck agitationsmässigt. Det gjorde de även ur en annan synvinkel. 1887 och 1890 hade gällt för eller emot tullar. 1893 gick Nya lantmannapartiet i högre grad än tidigare till val på ett allmänt konservativt program. Man vädjade till de fosterländska och samhällsbevarande vilka skulle stödja dess politik i försvars-, unions- och tullfrågorna.¹² Även inom motståndarlägret gick man till val på ett allmännare program – man intog vänsterståndpunkter i de aktuella frågorna.¹³

Vid de kommande valen under 90-talet kan man konstatera ungefär samma valagitation som 1893. Från protektionisternas sida var en valkommitté i verksamhet och rösträttsrörelsen skulle engagera sig för det 1895 bildade folkpartiet. Ur den här aktuella synvinkeln – i vilken mån man under 1890-talet kan konstatera förstadier till 1900-talets rikspartier – blir således dessa val av mindre intresse. Anmärkningsvärt är endast att man från protektionistiskt håll uppenbarligen inte gjorde några nya försök att skapa läns- och lokalkommittéer.

2

Vid ett enskilt sammanträde med det protektionistiska partiet i första kammaren i april 1893 höll Ludvig Douglas ett längre anförande. Han framhöll bland annat:

»Det är kanske mången som stöter sig vid ordet agitation, men det är dock så här i världen, att ingenting kan uppnås, inte de bästa och ädlaste strävanden ens kunna hoppas på framgång utan att man genom tal och skrift inverkar på den stora massan och tvingar den att bilda sig ett omdöme angående den sak man vill ha fram. Är då saken själv god – och det är vår sak mina herrar – så dröjer det inte länge innan en allmän opinion bildas inom landet, – och det är en sådan vi tyvärr i detta ögonblick sakna.»¹

¹² Ibid., s. 142 ff.

¹³ VALLINDER, s. 234 ff.

¹ Koncept i arkivet på Stjärnorp med påteckningen »Mitt anförande i I kam. privata sammankomst den 9 april 1893».

Vad Douglas tänkte på var säkerligen inte endast det debatten närmast rörde – unionsfrågan – utan han önskade en konservativ agitation över huvud taget vilken skulle kunna möta den radikala agitation som man just våren 1893 sett sådana prov på genom den första folkriksdagen. Då man studerar förstadierna till rikspartier är givetvis inte bara valen och agitationen kring dem av intresse. Av minst lika stor vikt är i vilken mån opinionen kunde aktiveras under mellanperioderna.

För vänsterns del är saken tämligen klar och okomplicerad. Det var rösträttsrörelsen som hade den avgörande betydelsen. Det var genom den skarorna kunde samlas under mellantiden inom de lokala rösträttsföreningarna och vid folkriksdagarna. Det var genom dem den radikala agitationen kunde spridas och organiseras. Det är således att märka att det även i fortsättningen inte endast rörde sig om kamp för utvidgad rösträtt utan om ett allmänt radikalt program.

För högerens del är förhållandet annorlunda. De föreningar som uppmärksammades i samband med 1893 års val fortsatte att verka även efter detta. *Fosterländska förbundet* fick i flera städer en imponerande anslutning – speciellt i Stockholm och Göteborg. Det fick också en högre grad av erkännande från riksdagspartiets sida än det haft 1893. 1894 kom flera första-kammarmän in i dess överstyrelse.² Men det blev trots allt inte den stolta skapelse – den konservativa riksförening – som dess initiativtagare konsul Georgii drömt om. Harald Wigforss har i sin uppsats klart överdrivit dess insatser. Någon större anslutning nådde det endast i Stockholm och Göteborg. Dess svagheter ligger i öppen dager. Det gjorde inte några försök att nå de moderata och de konservativa frihandlarna – det slog inte några broar utan tog i de aktuella frågorna ytterlighetsståndpunkter. Även personen i ledningen – konsul Georgii – torde på sitt sätt ha varit till men för förbundet – han representerade ambitionen men fick aldrig förtroendet.

² HARALD WIGFORSS, *Fosterländska förbundet*, s. 231 f.; jfr HADENIUS, s. 173.

Svenska nationalföreningen hade ett mjukare och försiktigare program. Den engagerade sig ej i tullfrågan utan ville samla *samtliga* konservativa till kamp mot radikalismen. Den verksamhet som den bedrev efter 1893 genom att ge ut broschyrer, hålla möten, bekosta agitationsresor och bilda lokalföreningar skall inte underskattas. Men föreningen utvecklades inte. Någon verkligt riksomfattande organisation blev det inte. Den kom att mot slutet av 90-talet bestå av ett antal konservativa herrar i Stockholm, vilka en gång om året kallades till årsmöte av skattmästaren och sekreteraren Hugo Hernlund.³

En liknande utveckling som Nationalföreningen beskrev följde *Sveriges Rätt*. Under 1894 och 1895 fungerade förbundet som värd för agitatorer i unionsfrågan samt utgivare av broschyrer men därvid tycks det ha stannat.⁴

1894 startades ytterligare en förening: *Sveriges agrar- och lantmannaförbund* vilket kom till stånd efter tyskt mönster och fick lokalföreningar framförallt i södra Sverige. Agrarförbundet satte som mål inte endast att bevaka protektionistiska jordbrukarintressen; det slöt även upp kring ett allmänt konservativt program.⁵ Agrarförbundet spelade på landsbygden en roll liknande den som Fosterländska förbundet spelade i städerna. Därmed är också dess brister antydda. De s.k. agrarerna var politiska ytterlighetsmän som i samtliga frågor hyllade konservativa ultrasståndpunkter. Även om det i viss mån spelade en politisk roll kunde det lika litet som de andra fosterländska sammanslutningarna ensamt göra anspråk på att fungera som de protektionistiska riksdagspartiernas riksparti.

Inom vissa län fanns det lokala fosterländska föreningar. – Här kan nämnas den i Dalarna som under 90-talet visade en

³ Den nedåtgående kurva som Nationalföreningen beskrev kan utmärkt följas i det synnerligen innehållsrika arkiv som föreningen lämnat efter sig och som nu bevaras på RA.

⁴ HADENIUS, s. 173 ff.

⁵ STEN CARLSSON, *Lantmannapolitiken och industrialismen*. Lund 1953, s. 161 ff.

stark aktivitet inom sitt län genom att ge ut broschyrer, ordna möten och bekosta agitationsresor.

Med de protektionistiska centralföreningarna och de olika fosterländska föreningarna har inte alla försök som gjordes från konservativt riksdagspartihåll att nå kontakt med opinionen nämnts. För det problem som här är aktuellt måste också diskuteras de agitationer som genomfördes från majoritetspartiet i första kammaren 1895 och 1899. Deras uttalade syfte var att påverka regeringens unionspolitik; 1895 ville man försöka att förmå den att genomdriva en omedelbar revision av unionsförhållandet och 1899 ville man förhindra att flagglagen notifierades. Bakom låg att man bägge gångerna ville driva fram en kamppolitik mot Norge.⁶

De medel man använde sig av dessa båda gånger var press, broschyrer, agitatorer och folkmöten. Propagandan drevs 1895 målmedvetet av två av de ledande inom partiet och 1899 av en kommitté tillsatt vid ett partimöte. Ytligt betraktat synes dock dessa agitationer snarast som en motsvarighet till den som gjordes i försvars- och tullfrågorna under 1880-talet. Skillnaderna finns dock. Sambandet mellan den utomparlamentariska verksamheten och ett fast organiserat parti i riksdagen är klarare på 90-talet än 80-talet. Det är också uppenbart att man från majoritetspartiet 1895 och 1899 inte bara stred för unionsfrågan utan att man kämpade för ett allmänt konservativt program.

Det gällde för majoritetspartisterna att ta upp kampen mot radikalismen och i det syftet lancerade man unionsfrågan. Partiledaren Patric Reuterswärd skrev efter ett lyckat revisionsmöte att det var bra att radikalerna »hölls i räckan». Ludvig Douglas menade att revisionsrörelsen var bra även om dess program var politiskt ogenomförbart eftersom den visade en politisk aktivitet från konservativt håll.⁷ Det är typiskt att bland majoritetspar-

⁶ HADENIUS, s. 259 ff. och s. 364 ff.

⁷ Ludvig Douglas t. fil. dr Melcher von Feilitzen 22/10 1895 (M. von Feilitzens saml., Sthlm).

tisterna ansågs inte de båda kampanjerna misslyckade trots att man inte nådde målet att direkt påverka regeringen. Man var nöjd med att ha kunnat aktivera den fosterländska stämningen. Man kunde på detta sätt möta de allt häftigare kraven på allmän rösträtt. Man kunde hoppas att samla folkets tankar kring annat än radikala politiska krav.

Revisions- och flaggrörelserna är exempel på hur man från ett partis sida innan det fanns rikspartier sökte kontakt med opinionen – hur man med dennas hjälp sökte påverka regering och riksdag. Det är inte oberättigat att se de båda rörelserna som ett slag av förstadium till riksparti. Typiskt är också att ledaren för flaggkommittén 1899 G. F. Östberg var den som tog initiativet till och kom att stå i spetsen för Allmänna valmansförbundet.

Förstadiet till *Frisinnade landsföreningen* är fullt klart. Det utgjordes i huvudsak av rösträttsrörelsen. De personer som stod bakom denna stod i hög grad bakom landsföreningen. På det lokala planet blev det ofta de föreningar som tidigare hade kämpat för rösträtten som kom att utgöra de liberala föreningarna. Det hela ter sig som en tämligen enkel och logisk utveckling till vilken det avgörande steget togs 1893.

På den *konservativa* sidan är där ett virrvarr av föreningar, kommittéer och agitationer. Ingen av dem kan ensam göra anspråk på att utgöra ett lika klart förstadium till riksparti som rösträttsrörelsen. Ser man dem som en helhet blir dock förhållandet ett annat och detta torde vara berättigat eftersom de komplettera varandra. Där fanns i verkligheten från de protektionistiska partiernas i riksdagen sida en intim kontakt med väljarna, ett ivrigt föreningsstiftande, en central organisation – försök att samla de konservativa i hela landet. Där fanns de som gjorde ett rikspartis arbete.

Frågan är varför det kom att se så olika ut på de båda hållen? På vänstersidan en enhetlig organisation och på högersidan en mångfald av sammanslutningar.

För vänstermännen tedde sig försöken till partibildningar – försöken att ge väljaropinionen större möjligheter att påverka politiken – naturliga och nödvändiga. De var led i deras strävan efter en demokratisk styrelseform.

För högern var förhållandet ett annat. Det fanns visserligen de som i likhet med tidigare citerade personer ansåg det viktigt att söka få till stånd en partibildning men de hade långtifrån samma resonans bland sina åsiktvänner som de som hade samma strävan inom vänstern. Prosten Carl Fehrman skrev till häradshövding Gustaf Berg när det gällde anordnandet av möten till revisionsrörelsen att det bar honom emot att vädja till dem som intet förstå.⁸ Där fanns en principiell motvilja mot att driva politik på gator och torg. Det ökade engagemanget hos väljarkåren och dem som stod utanför denna var för de konservativa i allmänhet inte något positivt. Rikspartiet som för de radikala i huvudsak var ett organisatoriskt problem var för de konservativa också ett principiellt. Det är ur denna synvinkel inte så märkligt att vi under 1890-talet inte fick något stort konservativt riksparti eller något entydigt lyckat försök till sådant. I mångfalden röjs osäkerheten. Behovet att vädja till en allmän opinion – t.o.m. att använda denna som ett slagträ i den riksdagspolitiska debatten – fanns men man var inte beredd att dra den fulla konsekvensen av detta.

Det är dock fullt uppenbart att det under 90-talet fanns en utveckling på rikspartiväsendets område. Det återstår att diskutera orsakerna härtill.

1866 års representationsreform är den första förutsättningen för ett mera utvecklade partiväsen. Det krävdes att den korporativa principen slopades. I Gunnar Wallins avhandling om andrakammarvalen 1866–1884 framträder klart skillnaden efter reformen.⁹ Det visade sig också att det mycket snart efteråt

⁸ Carl Fehrman t G. Berg 29/8 1895 [G. Bergs saml. RA].

⁹ GUNNAR WALLIN, Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866–1884. Sthlm 1961, s. 264 ff.

gjordes försök till partibildning. Det fick dock ringa omfattning och dog i sin linda.

Valdeltagandet under de två första decennierna som representationsreformen fungerade var mycket lågt. Speciellt på landsbygden blev valen en angelägenhet för ett fåtal. Det krävdes inte några rikspolitiska ställningstaganden av kandidaterna och ingripandena från central håll var obetydliga. Om en ansedd person förklarade sig villig fick han förtroendet.

Med frågan tullar eller frihandel blev större grupper engagerade. Valdeltagandet fick en tidigare ej känd omfattning. Det steg på landsbygden med över 20 % och i städerna med ca 15 %.¹⁰ De möjligheter som representationsreformen givit till politisering av valen började först nu utnyttjas; de blev inte längre en lokal angelägenhet. Det krävdes ståndpunktstagande i en rikspolitisk fråga: för eller mot tullar.

Efter 1887 års val sjönk valdeltagandet något men en stor del av de nya väljarna kom att stå kvar. 1890 var fortfarande tullfrågan den dominerande medan den 1893 ej längre hade samma aktualitet; det politiska läget var labilt. Det är i detta läge som rösträttsrörelsen framträder på bred front. Folkrikdagen och agitationen kring denna blev en sporre till nya ansträngningar för de radikala att bryta den konservativa majoriteten i riksdagen. Det politiska läget blev gynnsamt för en aktiv valkampanj från båda håll. Radikalerna var de påtryckande; den konservativa agitationen blev mera ett svar. För båda gällde att ta hand om de väljare som aktiverats genom tullfrågan.

Fler synpunkter kan anföras som förklaringsgrund till det nya läget på 1890-talet.

1889 hade det socialdemokratiska partiet bildats. Fackföreningsrörelsen hade nått en betydande omfattning. Den tilltagande föreningsbildningen på arbetsidan verkade inte bara

¹⁰ GEORG ANDRÉN, Tvåkamarsystemets tillkomst och utveckling. Sveriges riksdag, IX, Sthlm 1937, s. 205.

skrämmande på de samhällsbevarande. Det blev också exempel på politisk föreningsbildning som verkade direkt och indirekt både på liberaler och konservativa. Den gjorde klart för andra grupper att man måste gå till motattack och att man därvid måste använda sig av organisationer.

Exempel på rikspartier i funktion fanns också för de svenska politikerna på mycket nära håll. Eduard Ljungberg torde inte ha varit unik då han hänvisade till det politiska livet i Norge och de framgångar partierna där haft då han föreslog ett konservativt riksparti. Varje dag hade man i Sverige under 1880- och 90-talen kunnat läsa i tidningarna om de norska partierna i stortinget och dess nära kontakt med rikspartierna. För liberalerna blev Norge föregångslandet, det goda exemplet. För de konservativa var Norge avskräckande men det visade dock vad partier kunde åstadkomma med hjälp av skicklig agitation.

Stig Hadenius

SUMMARY

Not until the twentieth century did the Conservatives and the Liberals in Sweden establish proper party organizations. At the end of the nineteenth century, however, there were a number of preparatory stages in such a development. It is these preparatory stages which are discussed here.

It is evident that the Universal Suffrage Movement acted as an election organization for the Liberals during the nineties. On the Conservative side, the situation was more complicated. A number of nation-wide "patriotic" associations were started, and these were more or less the tools of the protectionist parties in the Riksdag. The Riksdag parties also took the initiative directly by appointing election committees and arranging special campaigns.

Although there were no official national parties in existence, there was in fact close contact between the parties in the Riksdag and the voters. In both camps they wrestled with organizational problems; resources were so limited that the scope of these organizations was extremely modest by modern standards. In the Conservative camp, there were also problems of principle; one influential

wing of the party did not wish to carry on politics in the streets and squares.

The question is why there was such a sudden development towards an organized party movement in the 1890's. The conflicts over tariffs in the previous ten years had deeply engaged the voters. The electorate had become politically conscious and their interests had to be catered to even after the tariff question had been settled, and this required organization and careful planning. It may be added that Swedish politicians constantly learned of instances from neighbouring Norway of how much could be achieved with the aid of an established party system. This evidence and the progress of the Social Democrats, who were already organized, probably contributed to the Liberals' and the Conservatives' in Sweden turning to the mass of the electorate in the 1890's and planning their organizations better than previously.